

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ „НАЧАЛНА И ПРЕДУЧИЛИЩНА ПЕДАГОГИКА“
КАТЕДРА „ПРЕДУЧИЛИЩНА И МЕДИЙНА ПЕДАГОГИКА“

Надя Григорова Захариева – Цветкова

**Овладяване на поведенческа култура при децата
от 3 до 7-годишна възраст**

Професионално направление: 1.2. Педагогика (Предучилищна педагогика)

Автореферат

на дисертационен труд за присъждане на научна и образователна степен
„Доктор“

Научен ръководител: проф. д-р Мария Баева

София, 2017 г.

Съдържание

1. АКТУАЛНОСТ НА ПРОБЛЕМА.....	3
2. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИЯТА.....	4
2.1. ГЛАВА ПЪРВА: ПОСТАНОВКА НА ПРОБЛЕМА	4
2.2. ГЛАВА ВТОРА: ТЕОРЕТИКО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛНИ И ОРГАНИЗАЦИОННИ ПАРАМЕТРИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО	8
2.3. ГЛАВА ТРЕТА: АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО	11
3. РЕЗУЛТАТИ..	16
4. ИЗВОДИ И ПРЕПОРЪКИ	27
4.1. ИЗВОДИ	27
4.2. ПРЕПОРЪКИ	28
5. ПРИНОСИ.....	28
СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ НА ДОКТОРАНТА	30

1. Актуалност на проблема

„Каквото чуя, го забравям, каквото видя, го запомням, а каквото направя, го разбирам“, Конфуций, 451 г. пр. Хр.

Предучилищното образование в България се старае максимално да следва тенденциите, които се налагат от Европейския съюз. Все повече започва да се обръща внимание на резултатите от международни изследвания, свързани с постиженията на учениците по отделните дисциплини, като особен акцент се поставя върху културата на поведение и на междуличностните отношения във всички възрасти.

Настоящото поколение са деца, които се занимават и са зависими 24 часа в денонощието от технологиите. Животът им е немислим без тях. Ежеминутното получаване на информация от медиите и сърфирането в интернет често замъглява границата между реалното и нереалното. Това поколение е наречено от психолозите **Поколение Y /или Поколение на новото хилядолетие/**. Моделите за подражание, които се формират в съзнанието им са хора от медиите, артисти, водещи и личности на деня. Те са реалистични, прагматични и практични.

Да са различни и да се чувстват по този начин е техният ежедневен стандарт, а не бъдеща цел. Очакват учебните заведения и работните места да са толкова различни и осигуряват такива разнообразни възможности, каквито им предлага виртуалния свят.

Тези деца винаги взимат участие в решенията на семейството си. Оригиналността за тях съществено се различава от нашата. Те откриват идеи и неща, хващат ги, копират ги, пействат ги, използват ги по различен начин, видоизменят ги, променят контекста им и ги постват онлайн.

Цялата тази всеобгръщаща ни информация носи **ново послание към обществото, което е адекватно на новото време**. Изисква се нова насока на процеса на обучение и променен, различен начин на комуникация. Изисква и нова **мотивация за научаване**, както и провокиране на **ентузиазъм и желание за познание и творчество** в новите условия. В крайна сметка целта е пак същата - **академичното познание да доведе до професионален успех**, както е било и до сега, но в различна социална среда, със своеобразна култура на поведение

Затова постоянно търсим нови подходи към подрастващите и адаптираме старите, за да има ефект образователния процес. Задълбочаване на познанията на децата и преподавателите им по култура на поведение, етикет и протокол, ориентиран към **красивото**, ще ги направи по-приспособими и няколко стъпки по-успеваеми от околните. Заедно с утвърдените морални норми, ще ги направи по-добри и завършени личности, които ще търсят и създават красивото във всяка сфера на нашия живот.

2. Обща характеристика на дисертацията

2.1. Глава първа: Постановка на проблема

„Четящият човек извършва една невидима работа по вкуса. А човекът с вкус по-трудно става подлец, най-малкото защото е некрасиво. Четящият човек е красив“. /Господинов,2013, стр.104/

Всеки човек, независимо дали го осъзнава или не, дали го желае или не, упражнява някакво възпитателно въздействие върху другите, а едновременно с това изпитва върху себе си тяхното влияние. В някои случаи това взаимодействие се извършва, без да планира и регулира съзнателно, а в други случаи това става по системен и целенасочен начин. Първата разновидност се отнася до обикновените, всекидневните взаимоотношения между хората от различни поколения и различно ниво на развитие. Втората – до случаите на взаимоотношения учител- ученик, възпитател- възпитаник в учебните заведения, с които се преследват определени цели и се прилагат средства и методи за възпитателно въздействие. Но и в двата случая има *взаимодействие* между страните. *Примерът* пък е най-мощното възпитателно средство, което въздейства на околните. А пример дават всички хора - семейство, близки, приятели, учебни заведения, обществени организации, средства за масова комуникация, културни учереждания – цялата обществена среда.

Имитирайки маниерите и вживявайки се в нагласите и отношението на възрастните, обикновено подсилени от съответните правила и указания, децата много бързо и изключително успешно се научават как трябва да се държат, да мислят и дори как да се чувстват, за да се приспособят към общността, в която израстват. Поведенческите модели твърди Иржина Прескоп /Прескоп, 2007, стр. 123-125/, **заучени посредством подражание и рефлексия**, най-ясно си проличават в присъствието на особено значими фигури в техния живот. Тогава се вижда, колко силно малките се стараят да наподобяват стойката, мимиката и жестовете на хората, от които се възхищават. Това може да са майката или бащата, или пък по-големи братя и сестри даже може другарчета в игрите, понякога дори „някой идол“ от телевизионния екран. Характерните за тях схващания не са изкопирани до степен на очевидност, но все пак се разпознават в едни ли други коментари, изказвания и постъпки на децата. Впоследствие в процеса на израстването, те се повтарят и отиграват в детското мислене дотогава, докато междуременно активираните неврални пътища станат толкова устойчиви и стабилни, че се запечатват в детския мозък под формата на структурни съответствия и готови представи. От тях по-късно се извеждат моралните основи и

ориентир на личността и се прави субективна оценка на новите впечатления и преживявания. Наблюдавайки възрастните, детето се научава все по-добре да овладява чувствата си или да прибегва до определени емоционални похвати, за постигане на дадени цели. Първоначалната искреност на детския емоционален израз все повече отстъпва на един по-потаен и личен чувствен свят. Едва след като развие по-високо самосъзнание, можем да очакваме от детето да прояви интерес към чувствата, които поражда у другите. Дотогава се вълнува главно от последствията от собствените си действия.

Навсякъде по света, според Прескоп и Хютер / Прескоп, Хютер, 2007, стр. 125-127/, възрастните хора влияят не само върху мислите, но и върху чувствата на децата. **Рефлексията** лежи в основата на самопознанието, емпатията, комуникацията и цялостното взаимодействие между двама души. Чрез нея ние даваме невербален отговор на събеседника си. По погледа му и ответната реакция искаме да разберем какво е влиянието ни върху него. Рефлексията същевременно ни помага да опознаем себе си. Да преценяваме, дали другият е като нас или се различава. Тези процеси, разбира се, са двупосочни. Така всеки има шанса да си даде сметка, как собственото му поведение се отразява на останалите. Мартин Бубер казва: „Аз-ът израства в срещата си с другия Аз.“ А пък известният психоаналитик Хайнц Кохут допълва, че „не съществува любовна връзка без взаимна рефлексия и идеализиране.“ За Хайнц Кохут развитието на стабилно и съгласувано уникално „собствено Аз“ е основният въпрос за развитието на личността.

Майката, според Прескоп, наподобява мимиките и звуците на новороденото си бебе спонтанно, без да се замисля. Тя съдържа емоциите си, които не се отнасят до него и служи „за огледало“ единствено на неговите чувства – дава повече, отколкото може да вземе. Бебето също може да е огледало за майка си, но не толкова интензивно. Поотрасвайки, малкото дете пренася върху баща си модела на поведение, който е възприело, общувайки с майка си. Връзката на бащата съвсем не е по-маловажна от връзката с майката, само че процесът на разгръщането ѝ започва няколко месеца по-късно. Но и след много години детето все още иска да знае, дали в дадена ситуация и двамата родители оценяват поведението му по един и същи начин. В контекста на редица подобни ситуации се изгражда ценностна система, пробуждат се съвестта и чувството му за отговорност спрямо собствените му действия. Т.е. възпитанието зависи не само от наложените отвън забрани и правила, но и от индивидуалната чувствителност на всеки човек.

Върху необходимостта от рефлексия в отношенията между двама души се акцентира още от древните ръкописи - „Обичай ближния си като себе си“ или „Защо виждаш треската в окоето на брата си, а не забелязваш гредата в своето?“. Тук Библията ни предупреждава за рисковете от едностранната рефлексия.

Когато преди хиляди години Аристотел в своята „Метафизика“/Златанов, 2008, стр. 11/ нарича „мисленето на мисленето“ - „най-превъзходното“, до което човешкият разум може да извиси себе си, рефлексивното познавателно себеотнасяне като присъща само на човешкия дух структура се превръща в една от вечните, съдбовни и неизбежни теми във философията, науката и изкуството. Тя не се ограничава до естествения свят, а се отнася и до социалните взаимоотношения, където става дума за въпроси, мнения, обичаи, вярвания – такива като истина и лъжа, красиво и грозно, там където човешките отношения са крехки и спорни и са по-скоро условни, отколкото естествени.

Рефлексията е социокултурно обусловена, инструментална интелектуална процедура /процес, набор от осъзнати и контролирани умствени действия/, насочена и осмислена към самопознание: познание за собствената познавателна дейност и на собствената личност. Рефлексията също е мислен диалог с другия, при който се възпроизвежда логиката и съдържанието на мисленето на партньора, а субектът се самоопознава чрез контрола и осъзнаването на въздействието на собственото си поведение върху партньора. Рефлексията е и мислено проследяване и контрол върху реализацията на знанията и качествата на субекта в практическата му дейност /рефлексивен контрол върху предметяването и технологизирането на собствените знания и качества/.

Основната функция на рефлексията, според концепцията на Дюи /Dewey, 1910/ е, че тя задава посоката и параметрите на мисленето за неговото собствено усъвършенстване и ефективно прилагане в живота. **Мисленето** в най-добрия смисъл на думата служи да подпомага по-нататъшното познание, изследване и развитие на ума, т.е. на самото себе си.

Една от основните теории на Виготски /Виготски, 1983/ касае детското обучение и се нарича „**зона на близко развитие**“. Според него тази зона представлява разстоянието между реалното ниво на развитие, или наличният потенциал на децата да се справят сами и техните възможности в сътрудничество с техните родители или способни връстници. "Зоната на близко развитие" представлява наборът от способности, които човек може да изпълнява с помощ, но все още изпитва затруднения да извършва самостоятелно.

Според Виготски, детското развитие се осъществява в социума. Социалната среда играе основна роля във всички аспекти на детското развитие. Напредъкът на децата се основава на връзката и отношенията им с възрастните и техните връстници. Благодарение на изграждането на тези отношения, децата се сблъскват с така наречените **висши психични процеси** и с опита си и осмислянето им, децата успяват да ги адаптират и пригодят към техните собствени мисловни процеси.

Потребността обаче според Маргарита Дилова /Дилова, 2008, стр. 45/ да виждаме себе си в положителна светлина има огромно влияние върху поведението на преживяването. Тя определя каква информация за себе си търсим или отбягваме, как реагираме на приетата информация, как възприемаме другите хора и с кого се сравняваме, как си обясняваме собствените и чуждите постижения.

Изключително важно е да се работи с децата, както и с възрастните, в тази посока. Така се постигат положителни резултати, защото подрастващите са мотивирани и „вдъхновени“ да ги постигнат. Самомотивират се да надградят знанията и уменията си, да развият способностите си.

Ученето чрез преживяване (опит) представлява промяна в поведението на едно лице в следствие на практическото прилагане на изводите, направени от анализа на неговия личен опит. При ученето чрез преживяване познанието се формира посредством трансформация на опита. Такъв вид обучение има тогава, когато даден индивид разсъждава върху знанията, прави критичен анализ, отсявайки полезното и важното, което трябва да запомни, и впоследствие прилага при следващата педагогическа ситуация това, което е научил. Ученето чрез опит се различава силно от традиционните теории за обучение, при които има превес на познанието спрямо опита, и учебните теории за поведение, които отричат ролята на всякакъв субективен опит в процеса на обучение. Обучаемите сами правят открития и опити, вместо да слушат или четат за опита на останалите.

Практиката показва, че формирането на ценностно отношение към поведението е сложен, противоречив процес, детерминиран от избирателните връзки на личността, с различни явления от окръжаващата действителност. Отношението на подрастващите към самото поведение е един от елементите на цялостната култура на поведение, която се изгражда у бъдещата личност.

Поради динамичното развитие на обществото, обусловено най-вече от бързото развитие на технологиите и глобализацията, образованието трябва да представлява единна система: детско заведение – семейна среда, която постоянно да работи

взаимосвързано. Чрез рефлексията и социалното учене най-лесно и успешно се формират нравствено-естетически поведенчески модели, ориентирани към красивото, които оформят личността на детето. Демократичното общество от своя страна предоставя възможност за осъзната изява на подрастващите в него.

2.2. Глава втора: Теоретико-експериментални и организационни параметри на изследването

Във втора глава на дисертацията са представени цел, обект, предмет, хипотези, задачи и методи на изследването, както и основните етапи, през които е преминало самото изследване.

Целта на настоящата дисертационна разработка е да се преосмислят и анализират социално-поведенческите категории, свързани с реалното ежедневие на глобализираната ни действителност и ориентирани към красивото, които да улеснят децата от предучилищна възраст да приемат, да се адаптират и да формират личното си отношение към непосредствения социум в днешното общество на високи технологии и множество интеркултурни различия.

Хипотезата на изследването е свързана с предположението, че ако чрез допълнителното образователно взаимодействие децата усвоят правилата и нормите на поведение на своя социум чрез преживяване /а именно чрез рефлексията и социалното научаване/, по естествен път те по-лесно ще разберат околния свят и ще могат творчески да се развиват в положителна насока, стремейки се към красивото. Така ще преодолеят вкоренените предразсъдъци и ще разрешат значителна част от претиворечията, които се самоналагат във високо-технологичната и интелкултурна среда на живот.

Задачите на изследването са:

1. Проучване на българска и чуждестранна литература по отношение на формиране на поведенческа култура у децата от 3-7г. възраст – специфики на възрастта, културната среда и взаимодействие родител-учебно заведение.

2. Сравнителен анализ на общоприетите правила на поведение и на моралните норми при ежедневното общуване.

3. Доказване на положителното влияние на правилата на поведение и на моралните норми в ежедневното общуване върху детското развитие, което води до стремеж към красивото.

4. Разработване на концептуална методическа система за овладяване на правила и норми още от ранна детска възраст по време на допълнителните форми на взаимодействие.

5. Подбор на методи, средства и форми на работа с децата за по-лесно усвояване на норми на поведение, адекватни за конкретни ситуации и съобразени с културните различия на подрастващите, преосмисляйки категорията „красиво“.

Методи на изследване:

1. Теоретично проучване на български и чуждестранни източници – проучени са автори, които подкрепят педагогическото изследване и очертават различни аспекти на изследвания проблем и влиянието, което рефлексията и социалното научаване оказват върху развитието на децата от предучилищна възраст;
2. Психолого-педагогически експеримент с включен диагностичен тест за установяване нивото на социално научаване от децата от контролната и експерименталната /тестовата/ група (която от своя страна включва 2 групи от трета и 2 групи от четвърта група), както и педагогическо наблюдение с цел проследяване поведението и развитието на 3-7-годишните деца в условията на детската градина;
3. Анкетно проучване – разработена е анкета за установяване мнението и отношението на родителите към заниманията по поведенческа култура. Статистическа обработка и анализ на резултатите от изследването;

Методи на анализ и обработка на данните:

Психолого-педагогическият експеримент е проведен в две групи – контролна и експериментална /тестова/, която от своя страна включва 2 групи от трета и 2 групи от четвърта група. В контролната група беше установено входящо и изходящо ниво на постиженията на децата по поведенческа култура чрез тестови задачи за готовността на децата за училище, без те да се подлагат на обучение по експерименталния модел.

В експерименталната група също беше установено нивото на входящия и изходящия тест, като децата участваха във формиращия експеримент по предложения модел за развиване на поведенческа култура още от детската градина.

След статистическата обработка на данните е извършен сравнителен анализ между резултатите на контролната и експерименталната група.

Анализът на резултатите от анкетното проучване дава информация за мнението и отношението на родителите относно обучението на децата по култура на поведение в предучилищна възраст.

Изследването премина през следните основни етапи:

I етап. Теоретично проучване и систематизиране на концепции, свързани с поведенческата култура при децата от 3–7-годишна възраст и разработване на експериментален педагогически модел за развиване на поведенчески модел чрез извеждане на цели, съдържание и организация на педагогическото взаимодействие и свързването му с всички образователните направления в детската градина, както и с някои чуждестранни програми на обучение. Този модел е реализиран като формиращ експеримент в експериментална група от детски градини.

II етап. Разработване и приложение на диагностичните процедури във вид на експеримент с цел сравнение на резултатите, получени от контролната и експерименталната група.

III етап. Сравнителен анализ на резултатите, получени от контролната и експерименталната група.

В настоящото изследване е разработен педагогически модел за развиване на поведенческата култура на деца от 3–7 годишна възраст в ситуации, предполагащи рефлексия и социално научаване. В основата на този модел стои разбирането, че чрез активното научаване, както и в процеса на постоянното учене се осигурява възможност за усъвършенстване на знания и умения у децата за конкретно поведение в различни ежедневни ситуации. Поведение, което е съобразено с моралните норми на поведение, ориентирани към красивото. Преценката за дадена поведенческа реакция в крайна сметка са взима от отделното дете.

Процесът на усвояване и прилагане на тези знания се предполага да бъде успешен, когато се създава педагогическо взаимодействие, в което децата са активни участници и се концентрират върху мисленето и изразяването по различни начини. На този принцип е много по-вероятно те да запазят и трансформират знанията си и в ежедневието си живот (Баева, 2009).

В разработения модел за формиране и развиване на поведенческата култура на деца от подготвителна група са обособени четири ключови ядра, към всяко от които са изведени съответни показатели, които от своя страна отразяват знанията и уменията на децата. Критериите, по които могат да се измерват постиженията на децата, са формулирани към всяко едно от съответните ядра.

2.3. Глава трета: Анализ на резултатите от изследването Статистическа обработка на резултатите.

Психолого-педагогическият експеримент е проведен в две групи – контролна и експериментална. В контролната група не е работено допълнително с децата и родителите, а само са проведени тестовите. В експерименталната група също са провеждани редовни допълнителни беседи по отношение на поведенчески модели в различни житейски ситуации, а също така са разигравани допълнителни игрови ситуации, от които децата сами да направят анализите и самооценките си.

Продължителността на формиращия експеримент е девет месеца – проведен е от месец септември 2014 г. до месец май /включително/ 2015 г. с основната идея да обхваща приблизително една учебна година.

Експерименталната група обхваща **две предучилищни групи – 6-7-годишни деца** в детската градина и **две трети групи – 5-6 годишни деца**.

Контролната група е само една, като в нея децата са от предучилищна група на 6-7-годишна възраст.

Общият обем на извадката е **130 деца**, посещаващи подготвителни групи в детски градини.

За обработка и анализ на емпиричните данни от проведените изследвания в дисертацията са приложени последователно подходящи статистически методи. Подборът на методите е направен съобразно целите и задачите на емпиричното изследване, от една страна, и вида и обема на получените данни от друга.

Изпълнението на всички статистически методи в дисертацията е проведено с помощта на статистически софтуерен пакет IBM SPSS, версия 20.

1. Едномерни и двумерни емпирични разпределения и обобщаващи статистически характеристики

Всеки от изследваните показатели в емпиричното изследване е представен с променлива от съответния тип в зависимост от статистическата скала на която е измерен.

За установяване разпределението на случаите по отношение на отделни изследвани показатели в дисертационния труд са построени подходящи едномерни емпирични разпределения. Емпиричните разпределения са представени по целесъобразност таблично, с помощта на относителни честоти, и/ или графично.

За показателите, представени на дихотомни скали, са изчислени оценки на основните обобщаващи характеристики:

- Относителен дял (p)
- Стандартна грешка на оценките (S.E.)

Стандартните грешки на оценките за относителния дял са изчислени при условия на безвъзвратен подбор и безкрайна генерална съвкупност, тъй като нейния обем на практика не може да се установи. За целта е използвана формулата:

$$S.E. = \frac{St.Dev.}{\sqrt{n}} = \frac{\sqrt{p(1-p)}}{n}$$

където *St.Dev.* е стандартно отклонение в извадката (групата) от изследвани деца; n е броя на изследваните в извадката деца.

За целите на анализа са построени двумерни емпирични разпределения (крос-таблици), представящи съвместното разпределение на случаите по съответния изучаван показател и групата, в която е участвало детето (тестовата или контролната). По целесъобразност са използвани относителни честоти (дялове) спрямо изучавания показател. Построяването на крос таблици в настоящата работа е обвързано предимно с анализа на различия между резултатите по отношение на изучаваните явления при проведена тематична учебно - възпитателна работа с децата и при липсата на такава, който е проведен посредством подходящи статистически тестове за проверка на хипотези.

Същите статистически методи са приложени и при анализа на емпиричните данни от анкетното проучване на мнението на родителите на изследваните деца.

Проверка на хипотезата

Предполага се, че ако се преосмислят социалните-поведенчески категории и се обвържат основно с моралните норми в отношенията, свързани с реалното ежедневие на глобализираната действителност и се изведат водещи морални етикети, които регулират човешкото общуване, биха се преодолели значителна част от различията в налагащата се високо-технологична и интеркултурна среда, т.е. чрез активното научаване, както и в процеса на постоянното учене се осигурява възможност за усъвършенстване на знания и умения у децата за конкретно поведение в различни ежедневни ситуации. Поведение, ориентирано към естетическата категория „красиво“.

Методи за статистическа проверка на хипотези (СПХ)

При изпълнение на поставените в изследването задачи, свързани с анализ на емпирични данни, са приложени статистически тестове за проверка на хипотези съобразно изследователските цели и начина на измерване на отделните показатели.

Проведените статистически проверки на хипотези (СПХ) са насочени предимно към установяване на статистически значими различия в поведението на децата, в отношенията между тях и към околните при различни житейски ситуации в зависимост от това дали с тях са провеждани целенасочени тематични възпитателно-образователни занимания или не. Методите са приложени и при сравнителния статистически анализ на емпиричните данни от анкетното проучване на мнението на родителите на изследваните деца. Вземайки предвид, че емпиричните данни са от неметриран тип, т.е. те са представени в общия случай на категорийни статистически скали, а в отделни случаи – на дихотомни скали, за проверка на статистическите хипотези са приложени предимно непараметрични методи.

В сравнителния анализ на показателите, представени на номинални или ординални скали са приложени **непараметричен тест на Ман-Уитни** и **χ^2 -теста на Пирсън**. При всеки от проведените тестове е проверявана *нулевата хипотеза (H₀)*, че няма статистически значима разлика между резултатите по отношение на изследваните показатели при децата, преминали съответното целенасочено обучение (беседа) и тези, които не са преминали такова обучение, срещу *алтернативната хипотеза (H₁)*, че съществува такава статистически значима разлика. Всички тестове са проведени при 5% риск за грешка. Разликата в двата теста е по-скоро методологична. *Тестът на Ман-Уитни* проверява дали има съвпадение в емпиричните разпределения на двете групи (тестовата и контролната) по отношение на съответните показатели, докато *тестът на Пирсън* прави статистическа проверка за наличие на съществена зависимост между резултатите по съответния показател и вида на групата, т.е. дали децата са преминали през съответното обучение или не.

При показателите, представени на дихотомни скали (при ситуация 4 и 5), в сравнителния анализ е приложен **параметричен *t*-тест на Стюдънт**, с помощта на който е анализирана разликата в относителния дял на позитивните резултати при съответните показатели между децата, преминали целенасочено обучение и тези, които не са преминали такова. Основен критерий за приложение на този статистически тест е вида на разпределението на изследваната съвкупност. За коректно приложение на теста е необходимо да има нормално разпределение в съвкупността. Условието за нормалност на разпределението при дихотомните променливи се свежда до следните изисквания: $n \geq 50$; $n\pi > 5$ и $n(1-\pi) > 5$, където n е общия брой деца в общата извадка, π е относителния дял на децата, отговарящи на едното значение на показателя, а $(1-\pi)$ е относителния дял на децата, отговарящи на другото значение. В настоящето емпирично

изследване това условие е налице по отношение на всички показатели. Поради това в сравнителния анализ е приложен *t*-теста.

Параметричният *t*-тест на Стюдънт е приложен за статистически проверки относно разлика между относителните дялове от позитивни резултати на двете групи деца – (1) деца, с които са проведени целенасочени тематични беседи по избрана тематика; (2) деца, с които не са провеждани такива беседи. При всеки от проведените тестове е проверявана *нулевата хипотеза (H₀)*, че няма статистически значима разлика между относителните дялове на позитивните резултати по съответните показатели при децата от двете групи, срещу *алтернативната хипотеза (H₁)*, че има такава статистически значима разлика. Всички тестове са проведени при 5% риск за грешка.

При приложение на методите за проверка на хипотези със софтуерен продукт, какъвто е SPSS, за вземане на решение относно потвърждаване или отхвърляне на нулевата хипотеза независимо от вида на статистическия тест може да бъде използвана една специална величина. Тази величина е вероятността на емпиричната характеристика на прилагания тест, която в SPSS се обозначава със **Sig of Test Statistics**, където Sig е съкращение на Significance, а Test Statistics е емпиричната характеристика на прилагания тест – за *t*-теста се използва **Sig.of *t* Statistics**; за χ^2 -теста съответно **Asymp.Sig. of χ^2** ; а за теста на Ман-Уитни е използвана **Sig.of U**. Нулевата хипотеза се отхвърля когато вероятността на емпиричната тест-характеристика, **Sig.of *t*, Asymp.Sig. of χ^2** или **Sig.of U** е по-малка по стойност от приетия риск за грешка α . Тази характеристика е използвана във всички процедури за статистическа проверка на хипотези в настоящето изследване. При всички тестове в дисертационния труд е използван 5% риск за грешка, т.е. $\alpha = 0,05$.

Сведенията за децата от двете групи могат да се видят в следващите таблици:

Общият брой на изследваните деца е **130 деца**, като **98 от тях са включени в експерименталната група**, а **32 – в контролната**.

септември 2014– юни 2015 г.	Експериментална група	Контролна група
Брой деца	98	32
Средна възраст	6,75	6,10
Брой момчета	45	17
Брой момичета	53	15
Брой деца с	2	8

различна етническа принадлежност		
Брой деца със СОП/СОТ	3	1
Брой деца с нисък социален статус	0	11
Брой деца с високи постижения (максимален брой точки на теста за училищна готовност)	3	0

3. Резултати

Таблица 1. Резултати от статистическа проверка на хипотези относно разлики между тестовата и контролната група при група от показатели (ситуации)

Ситуация	Резултати от теста на Ман-Уитни (Mann-Whitney U-test)		Резултати от χ^2 -теста (Pearson Chi-Square test)	
	Significance of U	Статистически значима разлика между тестовата и контролната група	Significance of χ^2	Статистически значима разлика между тестовата и контролната група
Език на тялото и тон при общуване	1,000	Не доказана	1,000	Не доказана
Използван речников запас при общуване	0,012	Доказана	0,039	Доказана
Поведенчески модел при общуването на детето в ДГ	0,037	Доказана	0,083	Не доказана
Познай кой къде отива	0,807	Не доказана	0,361	Не доказана
Направи колан за Ани / Петьо	0,098	Не доказана	0,226	Не доказана
Поведение в обществен транспорт и в театър	0,432	Не доказана	0,542	Не доказана
Интервю	0,143	Не доказана	0,401	Не доказана
Разказ за дома	0,542	Не доказана	0,552	Не доказана
Как да изберем подарък за рожден ден	0,265	Не доказана	0,105	Не доказана

Как да изненадаме семейството си за Коледа	0,161	Не доказана	0,569	Не доказана
Да направим прическа за рожден ден на момичетата	0,279	Не доказана	0,453	Не доказана
С какво съм различен	0,305	Не доказана	0,465	Не доказана
Аз съм вълшебно огледало	0,372	Не доказана	0,601	Не доказана
Доброто в нас	0,372	Не доказана	0,473	Не доказана
Обсъждане на герои от приказки	0,096	Не доказана	0,112	Не доказана
Рожден ден	0,332	Не доказана	0,491	Не доказана

За анализ на ефектите от обучение на децата в различни аспекти е приложен метод за статистическа проверка на хипотези. По отношение на изследваните показатели, които са представени на номинални или ординални статистически скали са приложени непараметричните тестове – тест на Ман-Уитни и χ^2 -тест на Пирсън. Както е отбелязано в т... (Методология на статистическия анализ), разликата в двата теста е от методологичен характер. Емпиричните данни позволяват приложението и на двата теста. Процедурите са проведени при равнище на значимост $\alpha = 0,05$. В табл.1 са представени резултатите от проведените процедури относно всеки от изследваните показатели.

Както може да се види от таблицата, при 5% риск за грешка статистически значима разлика в разпределенията на тестовата и контролната група се доказват при два от показателите: **Използван речников запас при общуване** и **Поведенчески модел при общуването на детето в ДГ**. Това показва, че в резултат от проведените занимания с децата от тестовата група има положителен ефект по отношение на техния речников запас при общуване и на поведенческия модел на общуване на децата в ДГ.

По отношение на останалите показатели (категории) не може да се докаже статистически значима разлика между децата в двете изследвани групи.

С помощта на χ^2 -тест при 5% риск за грешка се доказва статистически значима зависимост между **Поведенчески модел при общуването на детето в ДГ и групата, в която са децата**, т.е. има статистически значима разлика между тестовата и контролната група по отношение на **Поведенчески модел при общуването на детето в ДГ групата**. По отношение на останалите изследвани показатели обаче, не може да бъде доказана такава разлика при 5% риск за грешка.

По отношение на показателите, свързани със ситуация 4 „Поздрав, представяне, запознаване“ и със ситуация 5 „В магазина“, които са представени на дихотомни скали, за сравнение на относителния дял на положителните оценки в тестовата и контролната група са приложени параметричен t -тест и непараметричен тест на Ман-Уитни. Резултатите от тестовете за анализиранияте две ситуации са представени съответно в табл.2 и табл.3.

С помощта на t -теста при 5% риск за грешка се доказва статистически значима разлика в делът на децата, които при поздрав, представяне и запознаване имат правилно поведение по отношение на *ръкомаханията* и *възклицанията* в двете групи (табл.2.). По отношение на останалите категории, изследвани в тази ситуация, не може да се докаже статистически значима разлика в поведението на децата в тестовата и в контролната група. С помощта на теста на Ман-Уитни статистически значима разлика в поведението на децата от двете групи при 5% риск за грешка се доказва само по отношение на *възклицанията*.

Таблица 2. Ситуация 4 – поздрав, представяне, запознаване

Показател (Категория)	Резултати от теста на Ман-Уитни (Mann-Whitney U-test)		Резултати от t -теста (Student test)		
	Significance of U	Статистически значима разлика между тестовата и контролната група	t -тест	Sign. of t	Статистически значима разлика между тестовата и контролната група

Поза	0,126	Не доказана	11,871	0,072	Не доказана
Поглед	0,367	Не доказана	1,090	0,285	Не доказана
Положени е на ръцете	0,539	Не доказана	0,727	0,473	Не доказана
Положени е на краката	0,367	Не доказана	1,080	0,289	Не доказана
Мимики на лицето	0,367	Не доказана	1,122	0,271	Не доказана
Ръкомаха ния	0,126	Не доказана	1,890	0,069	Доказана
Тон на изказ	0,367	Не доказана	1,080	0,289	Не доказана
Възклица ния	0,029	Доказана	3,500	0,004	Доказана
Обръщен ие	0,367	Не доказана	1,288	0,209	Не доказана
Отношени е	0,367	Не доказана	1,474	0,155	Не доказана

По отношение на поведението на децата в магазин, при 5% риск за грешка статистически значима разлика в делът на тези, които имат правилни реакции, между тестовата и контролната група с помощта на *t*-теста се доказва за категориите *възклицание* и *обръщение* (табл.3). За останалите категории, изследвани в тази ситуация, не може статистически да се докажат различия.

Таблица 3. Ситуация 5 – поведение в магазин

Ситуация	Резултати от теста на Ман-Уитни (Mann-Whitney U-test)		Резултати от <i>t</i> -теста (Student test)		
	Significance of U	Статистически значима разлика между тестовата и контролната група	<i>t</i> -тест	Sig. of <i>t</i>	Статистически значима разлика между тестовата и контролната група
Поза	0,217	Не доказана	1,56 0	0,13 0	Не доказана
Поглед	0,539	Не доказана	0,74 1	0,48 1	Не доказана
Положение на ръцете	0,367	Не доказана	1,12 2	0,27 1	Не доказана
Положение на краката	0,217	Не доказана	1,56 0	0,13 0	Не доказана
Мимики на лицето	1,000	Не доказана	0,00 0	1,00 0	Не доказана
Ръкомаханя	0,539	Не доказана	0,72 7	0,47 3	Не доказана
Тон на изказ	0,367	Не доказана	1,08 0	0,28 9	Не доказана
Възклицания	0,126	Не доказана	2,06 6	0,04 9	Доказана
Обръщение	0,061	Доказана	3,05 5	0,00 9	Доказана
Отношение	0,539	Не доказана	1,46 8	0,16 4	Не доказана

При приложение на теста на Ман-Уитни, при 5% риск за грешка статистически значима разлика в делът на децата с правилни реакции от тестовата и контролната група се доказва само за категорията *обръщение*.

Сравнителен анализ на резултатите от анкетите с родители.

Анкета за родители 1 /ситуация 7 от експерименталната част/- с два възможни отговора:

Въпрос 1: Важен ли е според Вас външния вид на човека?

А/ да

Б/ не

Въпрос 2: Смятате ли, че с децата трябва да се обсъждат теми за облеклото и цветовете?

А/ да

Б/ не

Въпрос 3: Считате ли, че така систематизираните знания за облеклото и цветовете променят по положителен начин мисленето на децата – засилва ли им се потребността към красивото и естетичното?

А/ да

Б/ не

Таблица 1 (ситуация 7)

Въпроси	Резултати от теста на Ман-Уитни (Mann-Whitney U-test)		Резултати от <i>t</i> -теста (Pearson Chi-Square test)	
	Significance of U	Статистически значима разлика между тестовата и контролната група	Significance of <i>t</i>	Статистически значима разлика между тестовата и контролната група
Важен ли е според вас външния	0,539	Не доказана	0,379	Не доказана

вид на човека?				
Смятате ли, че с децата трябва да се обсъждат теми за облеклото и цветовете?	0,201	Не доказана	0,026	Доказана
Смятате ли, че систематизираните знания за облеклото и цветовете променят положително мисленето на децата	0,367	Не доказана	0,152	Не доказана

По отношение на показателите от анкетата за родители, свързана със ситуация 7, които са представени на дихотомни скали, за сравнение на относителния дял на положителните оценки на родителите на децата в тестовата и контролната група са приложени параметричен *t*-тест и непараметричен тест на Ман-Уитни. Резултатите от тестовете са представени в табл.1.

С помощта на *t*-теста при 5% риск за грешка се доказва статистически значима разлика в дялът на родителите на децата от тестовата и контролната група, които смятат, че с децата трябва да се обсъждат теми за облеклото и цветовете. По отношение на въпросите дали е важен външния вид на човека и могат ли систематизираните знания за облеклото и цветовете да променят положително мисленето на децата, в мненията на родителите от двете групи не се доказва статистически значима разлика. От това може да се каже, че всички родители намират за достатъчно важно при възпитанието на децата да се провежда обучение по тези въпроси.

При поздрав, представяне и запознаване имат правилно поведение по отношение на *ръкомаханията* и *възклицанията* в двете групи (табл.2). По отношение на останалите категории, изследвани в тази ситуация, не може да се докаже статистически значима разлика в поведението на децата в тестовата и в контролната група. С помощта на теста на Ман-Уитни статистически значима разлика в поведението на децата от двете групи при 5% риск за грешка се доказва само по отношение на *възклицанията*.

Приложението на непараметричния тест на Ман-Уитни тук не дава основания за съществуване на статистически значима разлика в мненията на родителите на децата от двете изследвани групи.

По отношение на високото оценяване, най-голям е процентът на родителите, които са сигурни, че детето им може безпроблемно с правилно реагиране на поведенчески задачи от ежедневието. По въпроса за семейната подготовка на децата по въпроси, свързани с културата на поведение, болшинството от родителите са на мнение, че тя съдейства за по-добра училищна готовност на тяхното дете.

Анкета за родители 2 /ситуация 10а от експерименталната част/ - с 5 възможни отговора:

Въпрос 1: Колко време отделяте, за да обсъждате с децата въпросите за култура на поведение при хранене и сервиране?

А/ не отделям изобщо

Б/ 1 ден на седмица, но не винаги

В/ редовно по 1 път седмично

Г/ 2-3 дни седмично

Д/ всеки ден

Въпрос 2: Смятате ли, че по този начин децата овладяват добре културата на поведение при сервиране и хранене?

А/ изобщо не

Б/ не особено

В/ не мога да преценя

Г/ донякъде да

Д/ абсолютно да

Въпрос 3: Ще продължавате ли да обучавате децата си и за в бъдеще в тази насока?

А/ изобщо не

Б/ не особено

В/ не мога да преценя

Г/ донякъде да

Д/ абсолютно да

Въпрос 4: Считате ли, че така систематизираните знания по отношения на навиците за хранене променят в положителна посока начина на мислене на децата – засилва ли им се потребността към красивото и естетичното?

А/ изобщо не

Б/ не особено

В/ не мога да преценя

Г/ донякъде да

Д/ абсолютно да

Таблица 2. (ситуация 10А)

Въпроси	Резултати от теста на Ман-Уитни (Mann-Whitney U-test)		Резултати от χ^2 -теста (Pearson Chi-Square test)	
	Significance of U	Статистически значима разлика между тестовата и контролната група	Significance of χ^2	Статистически значима разлика между тестовата и контролната група
Колко време отделяте, за да обсъждате с децата въпросите за култура на поведение при хранене и сервиране?	0,367	Не доказана	0,520	Не доказана
Смятате ли, че така децата овладяват добре културата на поведение при хранене и сервиране?	0,539	Не доказана	0,464	Не доказана
Ще продължавате ли да обучавате децата си и	1,000	Не доказана	- (не може да се	Не доказана

за в бъдеще в тази насока?			изчисли)	
Смятате ли, че систематизираните знания относно навиците за хранене променят положително мисленето на децата?	1,000	Не доказана	1,000	Не доказана

За анализ на ефектите от обучение на децата по отношение на тяхната култура на поведение при хранене и сервиране са приложени непараметричните тестове – тест на Ман-Уитни и χ^2 -тест на Пирсън. И тук процедурите са проведени при равнище на значимост $\alpha = 0,05$. В табл.2 са представени резултатите от проведените тестове относно всеки от въпросите в анкетата.

Както може да се види от таблицата, при 5% риск за грешка резултатите и от двата теста показват, че не съществува статистически значима разлика в мненията и позициите на родителите на децата от тестовата и контролната група относно въпросите, свързани с културата на поведение при хранене и сервиране, както и от необходимостта децата да натрупват такива познания, което води до положителна промяна в начина им на мислене и засилва тяхната потребност към красивото и естетичното.

Несъществените разлики в резултатите на експерименталната /тестовата/ и контролната групи могат да се обяснят с това, че децата са от една й съща детска градина, където редовно се работи много сериозно с тях и родителите им. Затова те имат добра подготовка по култура на поведение. Но когато наблегнем на дадени параметри, дадем повече допълнителни обяснения и затвърдим действието в игрова дейност, тогава дацата по-бързо и по-ефективно усвояват спецификата на конкретната поведенческа ситуация.

От проведеното анкетно проучване с родителите на децата от експерименталната и контролната група може да се направи заключение, че е необходимо допълнително педагогическо взаимодействие между родители и педагози, за да имат по-ясна представа родителите какво точно включва обучението по култура на поведение в предучилищна възраст. По този начин родителите също могат да

участват активно в този процес, като развиват уменията за културно и адекватно поведение, както в семейна, така и в ежедневната среда на децата. Не бива да се забравя, че културата на поведение се възпитава ежедневно и най-доброто е, когато родители и педагози работят заедно за овладяване на поведенческа култура от малките, за да може самият процес да има по-осъзнат ефект. Факт е, че допълнителната подготовка в семейна среда усъвършенства уменията на децата във всяко едно отношение.

4. Изводи и препоръки

4.1. Изводи

Първо. Реализирането на експерименталния педагогически модел, представляващ обособена част от педагогическото взаимодействие в условията на детската градина, влияе положително върху изграждането на система от знания, умения и отношения, развиващи поведенческата култура при 3-7-годишните деца от предучилищна възраст в ежедневните дейности.

Второ. Положителните поведенчески модели, целящи естетическата категория „красиво“, влияят положително върху изграждането на елементарни понятия, придобити в следствие на социалното научаване и рефлексията, които изглаждат личностните характеристики на детето.

Трето. Прилагането на допълнителен сензорен материал в допълнителните педагогически ситуации, свързан с формирането на поведенчески модели, влияе положително върху развиването на абстрактно-логическото мислене при 3-7-годишните деца.

Четвърто. Усвояването на повече поведенчески модели в ежедневните ситуации на базата на активното научаване и прилагането на различни стратегии за повишаване мотивацията на децата за овладяването им, води до усвояване на по-голям опит и уверено поведение в бъдеще.

Пето. Според педагогически наблюдения работата върху поведенческата култура на подрастващите оказва положително влияние върху обогатяване на речника, а оттам на уменията да разказват и да общуват по-пълноценно, както помежду си, така и с околните.

Шесто. Експерименталният модел се отразява положително върху приемане на културните различия сред децата още докато са малки. Тогава е по-лесно да се адаптират към по-различните, както и да приспособят тях към себе си. Процесът е двустранен.

Седмо. Експерименталният модел оказва благоприятно внимание върху 3-7 годишните деца, особено когато има добро педагогическо взаимодействие между педагози-деца-родители.

Осмо. Експерименталният модел не оказва статистически значими разлики, т.е. момчетата и момичетата възприемат и развиват по идентичен начин поведенческите модели посредством рефлексията и социалното научаване.

Девето. Реализирането на експерименталния педагогически модел доказано развива уменията на 3-7-годишните деца да разрешават проблемни ситуации.

4.2. Препоръки

1. Поведенческата култура при децата в предучилищна възраст може да се развива благоприятно чрез добре организирана и структурирана образователна среда и педагогическо взаимодействие още от най-ранна възраст. Педагогическата нагласа от страна на учителите в детската градина, насочена към красивото, е предпоставка за усвояване на повече такива поведенчески модели.

2. Провеждането на допълнителни педагогически ситуации с практически и игров акцент е допълнителен стимул за развиване способностите за общуване при 3-7-годишните деца.

3. Както груповите, така и индивидуалните ситуации с различно поведенческо съдържание, макар и в незначителен контекст, провокират личностната и социалната идентичност, създават предпоставки за успешна работа в екип и са предпоставка за по-ранно личностно израстване и съзряване на децата.

4. Допълнителните педагогически ситуации, подкрепящи социалното научаване могат да се включат в следобедните часове в детската градина при 3-7-годишните деца. Децата са достатъчно развити, за да усвоят колкото се може повече поведенчески модели.

5. Включването на родители в социалното учене при децата влияе положително върху развиването на тяхното мислене и адаптиране към околната среда.

6. За овладяване на съвременната поведенческа култура огромна роля имат учителите и персонала в детската градина. Колкото те са по-знаещи, мотивирани и уверени, толкова децата по-лесно усвояват и преусмислят моделите на поведение и ситуацияите, в които попадат ежедневно.

4.3. Приноси

1. Направен е опит за дефиниция на поведенческа култура на базата на теоретични и изследователски концепции в тази сфера, като се описват неговите характеристики в умствен и в личностен план.

2. Разработен е и е апробиран експериментален модел за развиване на абстрактно-логическото мислене при 3-7-годишните деца, посещаващи детска градина

чрез провеждането на допълнителни педагогически ситуации, включващи допълнителни игрови ситуации.

3. Статистически се доказва положителното влияние на експерименталния модел върху адаптирането на децата към различната социална сред при 3-7-годишните деца, които посещават детска градина.

4. Статистически се доказва влиянието на рефлексивния метод на обучение върху по-успешната комуникация на 3-7 годишните деца с връстниците и с възрастните, както и деца от различни етноси.

5. Статистически се доказва положителното влияние на експерименталния модел върху развиване на поведенческата култура, както в индивидуални, така и в групови ситуации на базата на работа с допълнителни педагогически ситуации или при решаване на казуси от ежедневието в реална ситуация, което отговаря на тенденциите за добри практики.

Списък на публикациите на докторанта

Научни публикации, свързани с дисертационния труд:

1. Захаријева, Надя, Есенни докторантски четения, организирани от Факултет за Предучилищна и Начална Педагогика към СУ „Кл. Охридски“, 18-19 ноември 2016, доклад „Кратък преглед на приложението на рефлексивния метод за изграждане на красивото у човека – минало, настояще и бъдеще“.
2. Захаријева, Надя, Есенни докторантски четения, организирани от Факултет за Предучилищна и Начална Педагогика към СУ „Кл. Охридски“, 18-19 ноември 2016, доклад „Семейните ценности“ .
3. Захаријева, Надя, Конференция на Педагогически факултет към ВТУ, 20-21 ноември 2015, доклад „Кратък преглед на приложението на рефлексивния метод за изграждане на красивото у човека – минало, настояще и бъдеще“.
4. Захаријева, Надя, /12.03.2014/. Бизнес облекло. собствен сайт:
<http://goodmannerstoday.com/>
5. Захаријева, Надя, /13.03.2014/. Първи впечатления при общуване.
<http://goodmannerstoday.com/>
6. Захаријева, Надя, /14.03.2014/. Обноски на маса. <http://goodmannerstoday.com/>
7. Захаријева, Надя, /14.03.2014/. Подаръкът – подправката на добрите маниери.
<http://goodmannerstoday.com/>
8. Захаријева, Надя, /26.04.2014г/. Официални облекла. Мода и стил.
<http://goodmannerstoday.com/>
9. Захаријева, Надя, /27.03.2014/. Поведение в ежедневието. Първа част.
<http://goodmannerstoday.com/>
10. Захаријева, Надя, /30.03.2014/. Поведение в ежедневието. Втора част.
<http://goodmannerstoday.com/>
11. Захаријева, Надя, /04.04.2014/. Семейните ценности. Традиции и съвременност.
<http://goodmannerstoday.com/>
12. Захаријева, Надя, списание Mteller, бр. 35, 2013, стр. 54, Семейните ценности.
13. Захаријева, Надя, списание Mteller, бр. 34, 2013, стр.51, Сватби и църковни ритуали.
14. Захаријева, Надя, списание Mteller, бр. 33, 2013, стр. 54, Поведение в ежедневието.
15. Захаријева, Надя, списание Mteller, бр. 32, 3013, стр.39, Поведение в ежедневието.

16. Захариева, Надя, списание Mteller, бр. 31, 2013, стр. 37, „Модата избледнява, стилът е вечен.“
17. Захариева, Надя, списание Mteller, бр. 30, 2013, стр. 51, Table Manners.
18. Захариева, Надя, списание Mteller, бр. 29, 2013, стр. 51, Подправката на добрите маниери.
19. Захариева, Надя, списание Mteller, бр. 28, 2013, стр. 55, Избора, който правим всеки ден: Първи впечатления при общуване.
20. Захариева, Надя, списание Mteller, бр. 27, 2013, стр. 56, Избора, който правим всеки ден – Бизнес облекло.